OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ:

Elektron resursda olan qüsurlar kitabın orijinal variantında olduğu kimidir.

М. А. БАЛАЈЕВ

ИСЛАМ, ӘХЛАГ ВӘ СИЈАСӘТ

МЕТОДИК
ВӘСАИТ

БАКЫ—1994

АЗӘРБАЈҸАН РЕСПУБЛИКАСЫ ТӘҺСИЛ НАЗИРЛИЈИ
Н.ТУСИ АДЫНА АЗӘРБАЈҸАН ДӨВЛӘТ ПЕДАГОЖИ УНИВЕРСИТЕТИ

1994/613

Э38/Б22

М.А. БАЛАЈЕВ

ИСЛАМ, ЕХЛАГ ВӘ СИЈАСЕТ

/методик вәсаит/

63676

Азәрбајҹан Республика Тәһси
Назирлији елми-методик шура-
сы "Фәлсәфә вә сосиолоҝија"
бөлмәсинин I9 сентјабр 199-
чү ил тарихли 3 сајлы иҹлас
протоколу илә тәсдиг един-
мишдир.

БАКЫ-1994

Азерб. Госуд. Республ
БИБЛИОТЕКА
им М Ф Ахундова

62786

Елми редактору: Дос. [illegible]әммәдли

Рә"јчиләр: Дос. К.Һүсејнов

Дос. [illegible].Һачыјев

Н.Туси адына АДПУ-нун нәшријјаты

Азәрбајчанын сијаси мүстәгиллик газанмасы әһүн бүтүн игтисади, ичтимаи-сијаси, мә"нәви һәјат саһәләринин јени дәјәрләр үзәриндә гурулмасына имкан јаратмышдыр. Бу, ејни дәрәчәдә тәһсил системинә, хүсусән онун мәзмунуна, кечилән фәнн вә мөвзуларын идеја тутумуна да аиддир. Һәм дә тәбиәтшүнаслыг елмләриндән фәргли олараг ичтимаи-һуманитар билик саһәләриндә ән"әнәви тәдрис проблемләринә јени бахымдан јанашмаг зәрурәти мејдана чыхыр. Әлбәттә, буну даһа мүнасиб, әсаслы чарәси јениләшдирилмиш програмлар үзрә јени дәрслик вә ја дәрс вәсаитләри һазырлајыб тәләбәләрин истифадәсинә вермәкдир. Лакин бунун елми-нәзәри сәпкиси бир јана дурсун, техники чап чәтинликләри дә чохдур. Одур ки, бә"зи әсас елмләри ајрылыгда ишләмәк лазым кәлир.

Ичтимаи фәнләрин тәдриси просесиндә "Фәлсәфә", "Фәлсәфә тарихи", "Етика", "Мәдәнијјәт тарихи вә нәзәријјәси," "Диншүнаслыг" вә с. курсларда ислам дини, онун мә"нәви дәјәрләри вә с. илә бағлы мәсәләләрин јени тәрздә ишыгландырылмасына еһтијач дођур. Әкәр әввәлләр бу мәсәләдә гаты атеизм /"мүбариз материализм"/ мөвгејиндән бир тәрәфли негатив мүнасибәт һаким кәсилмишдирсә, инди милли гајнаглара, мә"нәви дәјәрләрә гајытмаг ады алтында бир чох һалларда ади хурафат дәрәчәсинә енмәк мүшаһидә едилир, әлдә етдијимиз елми-мәдәни сәвијјәни итирмәк тәһлүкәси јараныр.

Исламла бағлы белә мөвзулардан бири онун әхлаги дәјәрләр проблемидир. Һәр бир дини систем кими Исламда да әхлаг гајдалары ичтимаи-сијаси зәрурәтдән мејдана кәлмиш, чәмијјәт һәјатында мүһүм тәнзимләјичи механизм олмушдур. Ислам дини дә хүсуси әхлаг нормалары јаратмамыш, тәбии ичтимаи инкишафын кедишиндә формалашан садә әхлаг нормаларындан өз мәнафејинә ујғун истифадә етмишдир. Ислам дининин мејдана кәлмәсинә вә онун башга өлкәләрдә јајылмасына гәдәр әрәбләр сивилизасијаја гәдәрки чәмијјәтдә јашамыш, онларын һәјатыны тәнзим едән ганунлар мәчәлләси олмамыш, бу функсијаны әхлаги гајдалар јеринә јетирмишдир. Гуранда бу мәсәлә илә әлагәдар олараг дејилир: «/Ја Мәһәммәд /, Биз Гураны әрәбчә бир һөкм олараг /инсанлар арасында онунла һөкм етмәк үчүн/ назил етдик» /I3, 37/.[I]

Бүтөвлүкдә исламын мә"нәви дәјәрләринин тәшәккүлүндә үч мүһүм дөвр гејд етмәк лазымдыр. Биринчи дөврдә Мәһәммәд пејғәмбәр Мәккәдә јени дини тәблиғ етмәјә башлајыр. Мәһәммәд пејғәмбәрин бу заманкы фәалијјәти тамамилә сијаси характер дашыјыр, онун тәрәфдарлары азлыг тәшкил едир. Икинчи дөврдә о, Мәдинәдә мүвәффәгијјәт әлдә едир вә бундан јени тә"лими гәбул етдирмәк үчүн зәмин һазырлајыр. Өз мүвәффәгијјәтинә инанандан сонра јәһудиләрә вә христианлара мүнасибәтиндә мүәјјән дәјишикликләр әмәлә кәлир, онун сәси үстүнлүк тәшкил етмәјә башлајыр. Нәһајәт, үчүнчү дөврдә-Мәккәјә зәфәрлә гајыдан пејғәмбәр бурада рәһбәр кими өзүнүн сон сөзүнү дејир.[2]

- - - - - - - - - - - - - - - -

I. Гуранын Азәрнәшр, I992-чи ил чапындан истифадә олунур. Биринчи рәгәм ајәни, икинчи рәгәм сурәни билдирир.

2. П.Цветков. Джихад в Коране и в жизни. С - Петербург, I9I2, 9-I0.

Гуранын Мәккә сурәләринин мәзмунундан ајдын олур ки, бурада әхлаги нәсиһәтләр үстүнлүк тәшкил едир. Мәдинә сурәләриндә исә "Һәрби башчынын, һакимин, мүсәлманларын бүтүн ишләриндә јеканә вә әсас олан рәһбәрин сәси ешидилир".[I]

Гуранда дејилир ки, мө"минләр пејғәмбәрә вә араныздан чыхан вә һакимијјәти оланлара һөрмәт един. Гуранда һәмин идеја инкишаф етдириләрәк көстәрилир ки, һәр чүр һакимијјәт Аллаһа мәхсусдур, јердәки хәлифә вә падшаһлара һакимијјәти дә о верир. Гуранда өзкәсинә көмәк етмәк, доғручу вә илтичасчы олмаг, адам өлдүрмәмәк, башгасына ришхәнд етмәмәк, адамлара ләгәб вермәмәк, гијбәт етмәмәк, анды позмамаг вә с. кими садә, мүсбәт әхлаги тәләбләр кениш јер тутур.

Гуранда аилә, никаһ, өвлад-валидејн мүнасибәтләри мәсәләсинә дә хүсуси јер верилмишдир. Бунлардан вәрәсәлик, аталығын вә гәјјумун тә"јин едилмәси, бошанманын вә јени никаһын мүмкүнлүјү вә с. кими мәсәләләри көстәрә биләрик. Бә"зән Гуранын әхлаг тә"лимләриндә гадынын кишидән там игтисади асылылығы көстәрилир. Дини тә"лимә көрә гадын истәр аиләдә, истәрсә дә чәмијјәтдә икинчи дәрәчәли рол ојнајыр. Гуранда дејилир: "Әкәр јетим гызларла /евләнәчәјиниз тәгдирдә/ әдаләтлә рәфтар едә биләчәјиниздән горхурсунузса, о заман сизә һалал олан башга гадынлардан ики, үч вә дөрд нәфәрлә никаһ бағлајын" /4,3/. Гуранда дејилир ки, " /Еј кишиләр. Өзбашналыг етмәләриндән горхдуғунуз гадынлара нәсиһәт един, /јола кәлмәзләрсә/ онлардан јатағынызы ајырын вә дөјүн." /4,34/.

- - - - - - - - - - - - - - - - -

I. "Елм вә һәјат". Бакы, I982, № 6, с. 32

Ислам дининин әхлаг номаларында чохарвадлылыға јер верилир. Белә бир адәт һәр шејдән әввәл гадынын ләјагәтини, мәнлијини, нүфузуну тапдалајыр, ону көрәксиз бир әшја һесаб едир. Һәтта мүсәлман руһанилери гејд едирләр ки, "инсан он ики һиссәдән: ајаг, әл, гулаг, баш... вә с. ибарәт олдуғу үчүн онун һәр бир һиссәјә аид арвады олмалыдыр."[I] Тәбии ки, чохарвадлылыг аилә һәјатына мәнфи тә"сир көстәрир, ону позур.

Гуран вә шәриәт башга динә мәнсуб олан вә чохаллаһлыға е"тигад едән гадынла мүсәлманын евләнмәсини тамамилә гадаған едир. Гуран гадынын чадра өртмәсини, үзүнү вә зинәтләрини кизләтмәјини көстәрир /24, 3I/. Һәмчинин Гуранда бүтүн гадынлара аид олан көстәришләр вә гадағалар да вардыр. Бурада гадынын һансы кишинин јанында үз ачыг кәзә билмәси мүәјјәнләшдирилир. /Әр, ата, гардаш, бачы оғлу, гардаш оғлу/.

Исламын әхлаг тә"лиминдә киши һәмишә гадындан үстүн тутулур. Гуранда дејилир: «Кишиләр гадынлар үзәриндә ихтијар саһибидирләр. Бу, Аллаһын онлардан бирини дикәриндән үстүн етмәси вә кишиләрин өз малларындан /гадынлары үчүн/ сәрф етмәсинә көрәдир" /4,34/. Гуранын гадын һаггында ајәләриндән ајдын олур ки, киши гадын илә бәрабәр тутулмур. Лакин Гурана көрә, әринә хәјанәт едән гадыны јалныз о заман чәзаландырмаг олар ки, онун етдији ҹинајәти дөрд нәфәр шаһид тәсдиг етсин. Бу фикирләрлә әлагәдар олараг Гуранда дејилир: "Исмәтли гадынлара зина иснад едиб, сонра /дедикләрини тәсдигләјәҹәк/ дөрд шаһид кәтирә билмәјән шәхсләрә сәксән чубуг

- - - - - - - - - - - - - - -

I.Бах: Б.П.Пальванова. Эмансипация мусульманки. Москва, "Наука", I982, с. 7-8

вурун вә онларын шәһадәтини һеч вахт гәбул етмәјин. Онлар сөз-сүз ки, /Аллаһын итаәтиндән чыхмыш/ әсил фасигләрдир" /күнаһкар, пис ишләр көрәнләрдир – М.Б. /24, 4/.

Көрүндүјү кими, бурада гадынын шәхсијјәтинә һагсыз һүҹуму она шәр атмағы Гуран гәбул етмир. Ислам дини гадыны бә"зән ичтимаи һәјата бурахмыр. Һәләликлә дә гадын мүстәгил јашамаг һүгугундан мәһрум едилир. Киши она көрә гадына лазымдыр ки, һәјатда вә ҹәмијјәтдә онун рәһбәри олсун, күја гадын мүстәгил тәкчә јашаја билмәз, о, никаһдан кәнарда гала билмәз она нәзарәтчи вә тәрбијәчи лазымдыр. Гадын өз варлығына көрә һәдди-булуға чамамыш һесаб едилир. Мәһз буна көрә дә ислам дини өз арзусу илә әрә кетмәк истәјән гадына јахшы нәзәрлә бахмамышдыр.

Ислам динине көрә гадынын никаһы јохдурса, о Мәккәјә зијарәтә кедә билмәз.

Варислик мәсәләсиндә дә ислам дини гадынын гаршысында мүәјјән мәһдудијјәтләр гојур. Мүлки һүгуг мәсәләләриндә дә ислам дининин тә"лимләри гадын илә ушағы бәрабәр тутмур. Бу мәсәлә илә бағлы олараг Гуранда ачыгҹа дејилир: "Еј кишиләр. Әкәр /вәфат етмиш/ арвадларынызын ушағы јохдурса, онларын вәсијјәти јеринә јетирилдикдән вә ја борчу өдәнилдикдән сонра гојуб кетдикләри малын јарысы сизиндир. Онларын өвладлары олдугда исә мирасын дөрддә бири сизә чатыр» /4, I2/. Көстәрдијимиз бу гејри бәрабәр мүнасибәтләри хүсуси мүлкијјәтә әсасланан антогонист синифли ҹәмијјәт доғурмушдур. Ф.Енкелс јазмышдыр: "Хүсуси мүлкијјәтин үмуми мүлкијјәт үзәриндә тәнтәнәсилә вә әмлакы вәрәсәлик үзрә вермәк марағынын мејдана кәлмәсилә ата һүгуги вә моногомија һаким мөвге тутдугда исә никаһ тамамилә игтисади мүлаһизәләрдән асылы олмаға башлајыр»[1]

- - - - - - - - - - - - - - -

I.Ф.Енкелс. Аиләнин, хүсуси мүлкијјәтин дөвләтин мәншәји. Б.I971

Ислам дининин тәдгигатчыларындан бири олан И.Березинин гејд етдији кими, мүсәлман бахышына көрә гадына инсани мүнасибәт бәсләнмир. Гадын чәмијјәт үчүн өз зәифлији үзүндән горунулмалы әшјадыр, бир нөв сығорталанмыш ев габ-гачағыдыр, лакин бир арвад кими о, јалныз әринә мәхсусдур".[I]

Исламын јајылдығы өлкәләрдә олдуғу кими ингилабдан әввәл Азәрбајчанда да гадынлар Гуран вә шәриәтин тә"лимләри әсасында јашамыш, онлар чәмијјәтин сијаси, игтисади вә мәдәни һәјатында чох зәиф иштирак етмишдир.

Исламын әхлаг нормаларына көрә кәбинин киши тәрәфиндән ләғв олунмасы чох асандыр. Јә"ни киши истәдији вахт гадыны бошаја биләр, гадын исә кишинин разылығы олмадан бошана билмәз.

Исламын әхлаг принсипләриндән бири дә инсанын өзүнү тәкмилләшдирмәси мәсәләсидир. Ислама көрә инсанын әхлаги чәһәтдән тәкмилләшмәсинин әсасыны дини тә"лимләрин јеринә јетирилмәси тәшкил едир.

Дини әхлага көрә адамын тәкмилләшмәси onu даими күнаһлардан азад едир. Бунун формалары исә ајинләри ичра етмәк вә дини бајрамлары јеринә јетирмәкдән ибарәтдир. Ислам дининә көрә онун беш тәләбини вахтында јеринә јетирән адам Аллаһа јахынлашыр вә һәр ики дүнјада өзүнүн әмин-аманлығыны тә"мин етмиш олур. Мүасир шәраитдә мүсәлман идеологлары иддиа едирләр ки, исламын әсас тәләбләрини јеринә јетирмәк "фәрдин мә"нәви вә мәдәни чәһәтдән там вә һәртәрәфли инкишафыны тә"мин едир".[2]

- - - - - - - - - - - - - -

I.И.Березин. "Мусульманская религия в отношении к образованности" Отечественная записки С - Петербург, 1865, том XVIII, сәһ.88-89.

2. Мусульмане Советского Востока. Ташкент. 1976. № I., сәһ. 2

Индики дөврдә дә исламын идеологларындан Мисир сосиологу доктор Һәсән Һәнәфи диндән инсанын јалныз мә"нәви чәһәтдән истигамәтләндирмәк вә онун әхлагыны "тәмизләмәк" үчүн истифадә олунмасы тәләбини ирәли сүрүр. Ислам идеологлары инсанын әхлаги сафлығынын әсасыны диндә көрүр. "Мә"нәви хүсусијјәтләри динлә изаһ етмәјә чалышыр".[I]

Ону да дејәк ки, ислам динини мүасирләшдирәнләрин фикринчә әхлаг јалныз дин васитәсилә инсана тәлгин едилә биләр. Онларын гәнаәтинә көрә јалныз Аллаһа е"тигад инсана коллективчилик идејасы ашылајыр. Ону шәр ишләрдән чәкиндирир, инсанын өз билијиндән вә күчүндән јарадычылыг мәгсәдләри үчүн истифадә етмәјә чағырыр. Модернист ислам идеологлары инсанын әхлаги, мә"нәви сафлығыны тәкмилләшмәсини, јеткинлијини, динлә әлагәлә дирирләр. Онлар дини јалныз инсан мә"нәвијјаты, инсан әхлагы илә әлагәләндирмәклә, ону мүасир дөврдә јашатмаға хүсуси чәһд көстәрирләр. Модернист ислам идеологлары дини ајинләрин дә өмрүнү узатмаг үчүн онун мә"нәвијјатла бағламаға хүсуси чәһд көстәрирләр. Көрүндүјү кими, дин әхлаги сәрвәтләрин горујучусу, мәнбәји вә нәсилдән-нәслә өтүрүчүсү кими изаһ олунур.

Адамларын әхлаг тәрбијәсиндә әхлаги өлчүнүн һәм нәзәри, һәм дә әмәли чәһәтдән чох бөјүк әһәмијјәти вардыр. Әхлаги өлчү олмадан нәјин јахшы, ја пис, нәјин әдаләтли ја әдаләтсиз, нәјин әхлаги вә ја әхлагсыз олдуғуну мүәјјәнләшдирмәк чох чәтиндир.

Ислам дининин башлыча әхлаг принсипини һәр шејин Аллаһын адына бағланмасы тәләби тәшкил едир. Һәјатда инсанын бүтүн фәалијјәти ибадәт, ајинләрин ичра едилмәси, ишләмәк, охумаг, һәтта севмәк дә

- - - - - - - - - - - - - -

I. Атеизм мәсәләләри. Бакы, "Елм" нәшријјаты, 1980, с.152-153

севмәмәк вә јалныз Аллаһын ады илә олмалыдыр. Мүасир ислам дининин нүмајәндәләри инсанын һәјатынын мә"насыны вә мәгсәдини јалныз Аллаһа ибадәтдә вә дини ајинләри иҹра етмәкдә көрүрләр. Ислам дини јарандығы вахтдан өз ардыҹылларындан Аллаһ һаггында, онун бу дүнјаја, башга динләрә е"тигад едәнләрә мүнасибәт мәсәләләринә аид мүәјјән принсипини ишләјиб һазырламыш вә диндарлардан һәмин дини гајдаларын јеринә јетирилмәсини тәләб етмишдир. Тарихи фактлардан мә"лумдур ки, ислама гәдәр әрәбләр өз гонагпәрвәрлији илә фәргләнмишләр. Әрәбистанда о заман һәм дә е"тигад азадлығы олмушдур. Һәтта Мәһәммәд пејғәмбәрин дөврүндә биз Әрәбистанда христианлығын мүхтәлиф тәригәтләринә-православлыға, несторјанлара, арианлара раст кәлирик. Бу заман Әрәбистанда чох сајлы хырда тәригәтләр өзүнә јер тапмыш вә јајылмышдыр. Ваты илә өз өлкәләриндә тәгиб олунанлар, кениш гәлбли вә гәһрәман һиссли әрәбләр тәрәфиндән сәмими гәбул олунмуш, онлара сығынаҹаг верилмиш вә көмәк әли узадылмышдыр.

Һәтта Мәһәммәд пејғәмбәрин дини-сијаси тәблиғатынын илк дөврләриндә онун тәрәфдарлары өз дөзүмлүлүјүнә көрә христианлардан, јәһудиләрдән фәргләнмишләр. Мәһәммәд пејғәмбәрин илк дөврдә башга дини тәригәтләрә гаршы мүбаризә апармамасынын ән мүһүм сәбәбләриндән бири, онун сијаси ҹәһәтдән зәиф олмасы, өз һәмвәтәнләри тәрәфиндән тә"гиб едилмәси илә изаһ олунур. Мәһәммәд пејғәмбәр исламын илк илләриндә һәтта "бүтүн адамлар гардашдыр" шүарыны ирәли сүрмүшдүр".[I]

- - - - - - - - - - - - -

I. Материалы по мусульманству. Выпуск V, Ташкент, 1899, с. 4

Исламын јајылдығы илк дөврләрдә, Мәһәммәд пејғәмбәрин адындан дејилир ки, диндә мәҹбуријјәт јохдур. Мәһәммәд пејғәмбәр иҹтимаи вә сијаси ҹәһәтдән зәиф олдуғуна көрә, илк дөврләрдә дин азадлығы идејасыны кениш тәблиғ едирди. О, Мәдинәдә чохлу тәрәфдар топлајандан сонра өзүнү гүввәтли һисс едир, онда һуманист һисләр, дини вә сијаси ҹәһәтдән дөзүмлүлүк арадан галхыр. О, артыг өзүнүн әввәлки нәсиһәтләрини тәдриҹән унудур, башга диндән оланлара көстәрдији һуманизми нисбәтән зәифләдир.

Гуранда Мәһәммәд пејғәмбәрин адындан дејилир ки, "Еј мөминләр. Сизинлә вурушанларла сиз дә Аллаһ јолунда вурушун, лакин һәддән кәнара чыхмајын"... /2, 190/. Мәһәммәд пејғәмбәр сијаси һакимијјәти әлә аландан сонра башга динә е"тигад едәнләрә гаршы садәҹә олараг вурушмаг јох, бүтүн саһәләрдә онлара гаршы мүбаризә апармағы тәблиғ етмишдир. Башга динә е"тигад едәнләрә гаршы мүбаризә идејасы, Гуран тәртиб едиләркән она дахил едилмиш вә Аллаһ адындан рәсмиләшдирилмишдир. Гуранда дејилир: «/Ја Пејғәмбәр./ Кафирләрә вә мүнафигләрә гаршы вуруш. /Кафирләри гылынчла, мүнафигләри исә дәлил-сүбутла, сөзлә маһв ет". /9.73/. Исламын әхлаг тә"лиминә көрә дини китаблары олмајанлара гаршы мүбаризә апармаг лазымдыр. Бир олан Аллаһа инанмајанлара гаршы мүбаризә апармаг, онларла дөјүшмәк Аллаһ гаршысында мүсәлманын борҹу һесаб едилир. Гурана көрә бүтпәрәстләрә вә тәбиәтә ситајиш едәнләрә гаршы мүбаризә апармаг адамларын күнаһларынын јујулмасы үчүн бөјүк әһәмијјәтә маликдир. Бу Аллаһын она мүкафатыдыр. Кафирләрә, јә"ни бүтпәрәстләрә гаршы мүбаризә һәгиги мүсәлманла мүсәлман олмајанлары фәргләндирән әсас кејфијјәт һесаб олунур. Бу дини-әхлаги тә"лим исламы гылынҹ күчүнә јајмаг јолунда мүһүм рол ојнамышдыр. Диндар мүсәлманлар бу јолда ҹаныны вә малыны

гурбан вермәкдән белә чәкинмәмишләр. Исламын әхлаг тә"лиминә көрә Аллаһа инанмајанлар, гејри-мүсәлманлара гаршы мүһарибәдә иштирак едә билмәзләр. Мүгәддәс мүһарибәдә иштирак едәнләрә Гуран адындан вә"д олунур ки, онлара бөјүк мүкафат дүшүр.

Ислам идеологлары фанатик мүсәлманлары мүһарибәјә чәлб етмәк мәгсәдилә белә бир идеја ирәли сүрмүшләр ки, мүһарибәдә өләнләр Аллаһ гаршысында чанлыдырлар. Беләликлә, Гуран она әсасланан ислам ганунлары вә дини әхлаги мүһарибәдә шәһид оланлара јүксәк дини хидмәт сајыр.

Ислам дини тәрәфиндән адамларын мүсәлман оланлара вә олмајанлара бөлүнмәси мүасир дөврүн тәләбләри бахымындан зиддијјәтлидир. Мүасир дөвр дүнја мигјасында халгларын дининдән, иргиндән, һансы сосиал системдә јашамасындан асылы олмајараг бирләшиб бәшәријјәтин гаршысында дуран глобал проблемләрин /мүһарибә, әрзаг, енержи, еколокија вә с. /бирликдә һәллини тәләб едир.

Мүсәлман ганунверичиләри адамлары дөрд категоријаја бөлүр: I. мүсәлманлар, 2 /зиммиләр./ мүсәлман дөвләтинин тәбәәси олуб башга динә инананлар/, 3. хүсуси мүгавилә вә ичазә әсасында мүсәлман дөвләтиндә јашајан гејри-мүсәлман дөвләтинин башга дини е"тигад едәнләри/, 4. кафирләр / гаршылыглы сүлһ мүгавиләси бағланмајан гејри-мүсәлман дөвләтләринин тәбәәси олан башга динә е"тигад едәнләр.

Исламда дөрдүнчү група дахил олан адамлара гаршы мүгәддәс мүһарибә нәинки мәгсәдәујғун һесаб олунур, һәтта мүсәлманын дини борчу кими ирәли сүрүлүр. Ибн-Абдинә көрә, "Мүсәлман олмајанлара гаршы" мүгәддәс мүһарибә бүтүн мүсәлманларын үмуми вәзифәсидир."[I]

I. Материалы по мусульманству. Выпуск, I, Ташкент, 1899, с.10

Бу үмуми вәзифәдән јалныз гадынлар, корлар, әлсизләр, топаллар, һәдди-булуға чатмајанлар азаддырлар. Ислам дининин әхлаг тә"лиминә көрә, мүгәддәс мүһарибә тамамилә дини олуб, исламы гејри-мүсәлманлар арасында јајмагдан, мүсәлманларын гүдрәтини артырмагдан вә онларын дүшмәнләринин гүввәсини зәифләтмәкдән ибарәтдир. Дини мәгсәд дашыјан мүгәддәс мүһарибә башланмамышдан әввәл гејри-мүсәлман ислама е"тигада дә"вәт олунмалыдыр. Ибн-Абдин бу мүнасибәтлә билдирир ки, мүсәлман олмајанлар мүһасирәјә алынандан сонра исламы гәбул етмәјә чағрылмалыдыр, әкәр онлар исламы гәбул едиб "Аллаһдан башга аллаһ јохдур, Мәһәммәд Аллаһын елчисидир", кәлмеји-шәһадәтини билдирирсә, демәли, истәнилән мәгсәдә наил олунмушдур, јә"ни онлар исламы гәбул етмишләр, әкәр мүсәлман олмајанлар исламы гәбул етмирләрсә, бу заман мүсәлманлар онларын һамысыны әлликлә верки вермәјә чағырмалы, әкәр кафирләр буна рази олурларса, онда мүсәлманлара аид олан һүгуглар онлара да шамил едилир, јә"ни һәмин һүгугдан исламы гәбул едәнләр дә азад формада истифадә едә биләрләр.

Шәриәтдә көстәрилир ки, әкәр гејри-мүсәлманлар könüllü олараг верки вермәсәләр, онда Аллаһы көмәјә чағырыб кафирләрлә мүһарибәјә башламаг, дүшмәни одда јандырмаг, онларын мејвә ағачларыны кәсмәк, әкин јерләрини дағытмаг кими тәдбирләр ирәли сүрүлүр. Дини әхлаг мүһарибәдә мәғлуб оланларын өлдүрүлмәсинә ичазә вермир. Дини тә"лимә көрә руһани башчынын һүгугу вардыр ки, дин јолунда вурушмада мәғлуб олуб әсир дүшәнләрә, мүсәлманын хејринә олараг һәјат версин, ону гула чевирсин вә јахуд ондан верки алсын. Гејри-мүсәлман мәғлуб оландан сонра она хәјанәт етмәк алдатмаг вә әзаб вермәк кими үсуллар гадаған едилир. Бундан башга, үсјан галдырмајан гадынлар, һәдди-булуға чатмајанлар, гочалар, корлар, топаллар, хәстәләр,

раһибләр, клирә /христианлыгда/ дахил оланларын мүсәлманлар тәрәфиндән өлдүрүлмәси гадаған едилир.

Вәтәни мүдафиә едәркән дүшмәнә гаршы мүгәддәс мүһарибәдә он ики шәрт вачиб һесаб олунур:

I. Мүһарибәјә кедән һәр һансы бир шәхс мүтләг киши олмалыдыр.

2. О, мүтләг һәдди-булуға чатмалыдыр, һәдди-булуға чатмајанлар үчүн мүһарибә вачиб дејилдир.

3. Мүһарибәдә иштирак едән адам тамамиләағыллы олмалыдыр, дәлиләр үчүн мүһарибә вачиб дејилдир.

4. О, азад олмалыдыр, гул мүһарибәјә кедә билмәз, һәтта онун ағасы о, өләндән сонра она азадлыг верә билмәз.

5.О, гоча олмамалыдыр, гоча, зәиф адамлар мүһарибәдә иштирак едә билмәз.

6. О, мүтләг һәрби иши билмәлидир, һәрби иши билмәјәнләрин иштиракы вачиб дејилдир.

7. О, шикәст вә кор олмамалыдыр, пијада кәзмәји вә ат минмәји мүтләг бачармалыдыр.

8. Мүһарибәдә иштирак едән адам мүтләг сағлам олмалыдыр, сағлам олмајанлар мүһарибәдә иштирак едә билмәз.

9. О, аиләдә вә мүһарибәдә өзүнү јемәклә тә"мин етмәји бачармалыдыр.

10. Мүһарибәдә иштирак едәнин мүтләг миник үчүн дөрд ајаглы һејваны олмалыдыр. /ат, дәвә, ешшәк/.

11. Башга адамлара онун борчу олмамалыдыр.

12. Мүһарибәдә иштирак едән адамын валидејни олмалыдыр.

Исламын әхлаг тә"лиминә көрә мүһарибәјә чағрылан адама онун валидејнләри мүтләг ичазә вермәлидир. Гејри-гануни доғуланларын вә јетимләрин мүһарибәјә кетмәсинә исламын тә"лимләри ичазә вермир.

Шәриәтә вә әхлаги тә"лимә көрә үч гәбиләјә гаршы мүгәддәс мүһарибә апармаг вачиб һесаб олунур. I. Бүтпәрәстләрә. Јә"ни онлар күнәшә, улдуза, аја вә мүхтәлиф предметләрә ситајиш едәнләрдир. Бундан башга ислам дини атеистләри вә материалистләри дә е"тигады олмајан кими гәләмә верир. Ислам дини һәмчинин ода ситајиш едәнләрә гаршы да мүбаризәни ирәли сүрмүш вә онлары да динсиз адландырмышлар.
2. Мүгәддәс китабы оланлар, бунлар да өз нөвбәсиндә ики тајфаја бөлүнүр. а/ Бу група дахил олан тајфаларын һәм мүгәддәс китабы, һәм дә пејғәмбәрләри вардыр. Мәсәлән, јәһудиләрин һәм Библијасы, һәм дә Муса пејғәмбәри , христианларын Инчили вә Иса пејғәмбәри олмушдур. б/ Икинчи група дахил олан тајфаларын исә нә мүгәддәс китабы, нә дә пејғәмбәрләри вардыр.

Исламын әхлаг тә"лиминә көрә мүгәддәс китабы вә пејғәмбәри олмајанлара гаршы мүбаризә апарылыр. Мәсәлән,ода ситајиш едәнләр сүбут етмәјә чалышырлар ки, онларын Зәндиавеста адлы китабы вә Зәрдүшт адлы пејғәмбәри олмушдур. Рәвајәтә көрә онларын мүгәддәс китабы ики мин инәк дәрисинә јазылмышдыр. Дүшмәнләр ону јандырмыш вә пејғәмбәрини исә өлдүрмүшләр.

Исламын дини тә"лиминә көрә һәр ики гәбилә вәһид Аллаһы гәбул етмәдикләриүчүн онлара гаршы мүһарибә апарылмышдыр

3. Дөнүкләр, јолуну азанлар, имам тәрәфиндән өлдүрүләнләр. Шәриәтә көрә чаизә /бәхшиш, мүкафат/ ашағыдакы принсипә әсасән верилир.

I. Чаизә имам вә онун мүавининә илин ахырында әлдә едилән кәлирдән верилир.

2. Мүсәлманын әмрләринә табе олмаг.

3. Имамын әксинә олан ишләрдән чәкинмәк. Мәсәлән,чаизә верән адам мүсәлманлара гаршы мүһарибәдә иштирак етмәмәлидир.

4. Зинакарлыг едән мүсәлман гадыны илә евләнмәмәк.

5. Ихтишашда иштирак етмәмәк.

6. Сојғунчулугда иштирак етмәмәк.

7. Мүсәлман олмајанлар тәрәфиндән ҝөндәрилмиш ҹасусу ҝизләтмәмәк, ону ашкара чыхармаг, дүшмәнә мүсәлманларын вәзијјәти һаггында әтрафлы мә"лумат вермәмәк.

8. Мүсәлманлыға е"тигад едән киши вә гадыны өлдүрмәмәк.

9. Аллаһ вә пејғәмбәр һаггында пис сөзләр сөјләмәмәк, мүсәлманларын китабы /Гурана/ һөрмәтсизлик етмәмәк. Әҝәр һәр бир кәс Аллаһа гаршы чыхарса, о, һәтта ҹизјә версә бәлә өлдүрүлмәлидир.

10. Мүсәлман шәһәрләриндә ислам ганунлары тәрәфиндән гадаған едилмиш гајдалар, јә"ни шәраб ичмәк, донуз әти јемәк, ана- вә баҹы илә евләнмәк вә с. шејләр гадаған олунур.

11. Мүсәлман шәһәрләриндә мә"бәд вә ибадәт евләри тикмәмәк, мүгәддәс китаб охунаркән ону әлә салмамаг, зәнҝ чалмамаг, әҝәр гејри-мүсәлман шәртә табе олмаса онда һәмин адамы интизама дә"вәт етмәк лазымдыр.

12. Мүсәлман олмајан адам елә јеримәлидир ки, о мүсәлманлардан фәргләнсин, онун ҝездији палтар мүсәлманын палтарына охшамасын.[1] Исламын әхлаг тә"лиминә ҝөрә мүгәддәс мүһарибә үч груп адамлара гаршы апарылмалыдыр.

1. Бүтүн бүтпәрәстләрә, гејри-мүсәлманлара гаршы о заман мүбаризә апармаг лазымдыр ки, һәмин адамлар мүсәлманлар тәрәфиндән идарә олунмасына ҹизјә вермәкдән имтина етсинләр.

2. Бу група дахил оланлар мүсәлманларын һакимијјәти алтында олмасына бахмајараг, верҝи вермәкдән имтина едәнләрдир.

3. Динин әлејһинә гијам галдыранларла бирләшиб мүһарибә апаранлара гаршы.[1]

Мүсәлман олмајанлара гаршы апарылан мүһарибәнин әсасыны 27 тәләб тәшкил едир. Бунлардан үчү ваҹиб, 10 һарам /гадаған олунмуш/ алтысы сүннәт /гануни/ вә сәккизи мәкруһ һесаб олунур. Дин тәрәфиндән ваҹиб олан үч тәләб ашағыдакылардан ибарәтдир.

а/ Дүшмәнә мүһарибә башламаздан габаг ону ислама е"тигада дә"вәт етмәк. Имам вә јахуд наиб кафирләрин өз кәлмеји-шәһадәтини, јә"ни Аллаһын тәклијини, пејғәмбәрин пејғәмбәрлик мәјагәтини гәбул етмәлидир. Әҝәр мүсәлман олан бир шәхс имамы ҝөзләмәдән адам өлдүрәрсә [illegible]. Дини әхлаг адам өлдүрмәји гәбул етмир вә ону писләјир.

б/ Имам тәләб едәрсә о заман гәһрәманлыг ҝөстәрмәли.

[illegible]/ Әҝәр ҝәләҹәкдә дүшмән горху төрәдә биләрсә, бу заман онун јахын адамларына гаршы мүһарибә апармаг тәләби [illegible] сүрүлүр. Исламын әхлаг тә"лиминдә гадаған олунан он тәләб ашағыдакылардан ибарәтдир.

1. Дөрд ајда, јә"ни рәҹәб, зүлгәдә, зүлһиҹҹә вә мәһәррәм ајларында мүһарибә апармаг адамлара һөрмәтсизлик һесаб олунур вә һарам сајылыр. Бу принсип мүвәггәти олса да, әмин-аманлығы тә"мин едир.

2. Имам гадаған едәндән сонра вурушмамаг. Бурада һәр бир адамын рәһбәри, ағсаггалы ешитмәси нәзәрдә тутулур.

3. Дөјүш мејданында дүшмән ики дәфә артыгдырса, онда гачыб ҹаны хилас етмәк, јалныз ган төкмәмәк.

----

1. П.Цветков. Джихад в Коране и в жизни. С.-Петербург, 1912, с. 18

4. Гејри-мүсәлман гадынь кишијә көмәк етмәкдән имтина ед рсә, ону дөјмәк гадаған олунур. Бу делилләри вә ушаглары дөјмәјә бәрабәр тутулур.

5. Һәтта кафирләрә мәсләһәт верән гочалары өлдүрмәјә ичазә верилмир. Әкәр гул вачиб оларағ мүһарибәдә иштирак едирсә ону өлдүрмәк гадаған олунур.

6. Мүсәлман олмајанларын гулағыны вә бурнуну кәсмәк олмаз.

7. Гула имам тәрәфиндән аман верилдикдән сонра ону алдатмаг вә өлдүрмәк олмаз.

8. Мәһсулу кизләтмәк гадаған олунур.

9. Сүлһ бағландыгдан сонра мүһарибәни давам етдирмәк гадаған олунур.

10. Әкәр кечинмәк мүмкүндүрсә, ичмәли сују зәһәрләмәк гадаған олунур.

Сүннәтин /гануни/ ашағыдакы алты тәләби вардыр.

1. Мөмин мүсәлман таныш олмајан ики тәрәфдән гошунла растлашарса, бу заман пејғәмбәрин көстәришинә әсасән дуа етмәли. Гуран охумалыдыр. Һәмин адам тәрәфиндән охунан дуанын мәзмуну ашағыдакы кими олмалыдыр. "Илаһи мәним вә јолдашларымын иши сәнә мә"лумдур. Мәни мүдафиә едиб, дүшмәнин әлиндән хилас ет".

2. Күнорта ибадәтиндә вә намазындан сонра күн батан вахты дөјүш оларса онда үзүнү көјә чевириб, көмәк вә хејир-дуа орадан көндәрилир, әкәр мүсәлманлардан гачыб сизин јаныныза кәлән варса ган төкмәјә азалдын, ону кизләтмәк бу заман асан олар.

3. Имам гошуну тәләсик јох, ону сакит апармыш. 4. Имам һәрби рәисләрлә мәсләһәтләшәрмиш. 5. Имам јашајыш дүшәркәләриндә кифајәт гәдәр одун вә сујун олмасы гајғысына галармыш. 6. Әкәр гошу һејваны һәр һансы бир әскәр тәрәфиндән күллә илә өлдүрүләрсә, башга бир адам гошуну өз үзәринә көтүрмәлидир.

63676

Ислам дининдә мәкруһ һесаб едилән 8 әмр ашағыдакылардан ибарәтдир.

1. Әкәр һансы бир шәхсин доғма атасы ислама е"тигад етмирсә, ону өз әли илә өлдүрмәлидир. 2. Хүсуси бир сәбәб олмадан кечә һүчум етмәк. 3. Күнүн ахырында дөјүшә кирмәк. 4. Дәрдајаглы һејванлар јорулубса вә һеч бир ишә јарамырса, мүшавирә кечирмәдән ону мәһв етмәк лазымдыр. 5. Ики гулун арасында оларкән һеч бир чарә-рыш олмадан чанкаверлик көстәрмәк тәләб олунур. 6. Әсири сахламаг вә сонра өлүмә вермәк вә јахуд өләнә гәдәр онлардан имтина етмәк. 7. Әкәр шәһәрләри дағытмадан гәләбә чалмаг мүмкүндүрсә, онда кафирләрин мөвгејинин, онларын евләринин, хүсуси хурма ағачларынын дағыдылмасы вә ј... дылмасынын һеч бир әсасы јохдурса, мәкруһ һесаб олунур. 8. Мүһарибә гуртарандан сонра кафирләрә мәхсус олан дөрдајаглы һејванларын өлдүрүлмәси һаггында мүәјјән көстәриш олмалыдыр.

Һәлә бир заманда ... китабларын вә адәт-ән"әнәләрин јарадычылары олан дин хадимләри, илаһијјатчылар үмумбәшәри әхлаг нормаларындан вә принсипләриндән истифадә етмәјә билмәздиләр. Әкс тәгдирдә дини идеолокијанын ... һиссинә вә дүшүнчәсинә тә"сири кәсәрсиз оларды. Ортаг инди ... хадимләри, руһанилик дини мәнсубијјәтинә көрә халглары вә ... бир-биринә гаршы гојмаг дејил, әксинә онлар арасында ... лыг вә әмәкдашлыгдан данышыр вә буну динә вә дини китаблара истинадән чалышырлар.[1]

Бүтүн јухарыда ... ләрдән ајдын олур ки, исламын әхлаг тә"лимләри дини мәз... бахмајараг, онда чохлу вә диггәти чәлб едән һуманист ф... әләт кәлмәк олур.

---

1. Бах. Религия и общественная мысль стран Востока, Москва, "Наука" 1974 сәһ. 177.

Азерб. Госуд. Респуб
БИБЛИОТЕКА
им М Ф Ахундова

Гејд етдиклеримизе есасен ашағыдакы нетичәјә кәлмәк олар.

1. Ислам дининдә әхлаг тә"лимләри-әһкам вә нәсиһәтләри дини формада олмасына бахмајараг, мүәјјән синфин әхлаг кодекси кими чыхыш етмишдир.

2. Ирадә азадлығы, хејир вә шәр, әдаләт вә әдаләтсизлик һәјатын мә"насы кими әхлаги категоријаларын ислам тәрәфиндән изаһ едилмәси нәинки елми детерминизмә вә әхлаги-етик категоријаларын изаһына зидд кетмиш, ичтимаи әдаләтсизлијин бүтүн формаларына гаршы мүнасибәт руһунда олмушдур.

3. Әһалинин мүәјјән һиссәсинин индики заманда әмәл етдији дини адәт-ән"әнәләр, мәрасимләр, бајрамлар диндарлар тәрәфиндән Аллаһ гаршысында борч кими јеринә јетирилир. Диндарлар тәрәфиндән һәмин тәләбләрин јеринә јетирилмәси ислам идеолокијасынын тәблиғинә хидмәт кими баша дүшүлмәлидир.

ДИН ВӘ СИЈАСӘТИН ГАРШЫЛЫГЛЫ ӘЛАГӘСИ

Мүасир дөврдә дин вә сијасәтин гаршылыглы мүнасибәти, проблеми мүһүм әһәмијјәт кәсб едир. Динлә сијасәтин әлагәсини ашкара чыхартмаг вә динин сијасәтә мүнасибәтини вермәк һәмишә конкрет фактлара әсасланмалыдыр. Башга динләр кими, ислам дини дә һәмишә сијасәтә вә сијасәт исә өз нөвбәсиндә ислама мүһүм тә"сир көстәрмиш вә көстәрир. Белә бир чәһәти хүсуси гејд етмәк лазымдыр ки, узун әсрләр боју ислам она е"тигад едән адамларын дүнјабахышыны, әхлаг нормаларыны, мәишәтини мүәјјән етмиш, онларын һәјатыны, үмуми дүшмәнә гаршы мүбаризәнин идеја әсасыны тәшкил етмишдир. Бу тә"сир тарих боју о гәдәр күчлү олмушдур ки, инди дә ислама бир нөв һәјат тәрзи кими бахылыр вә исламын сијасәтә вә идеоло-

кијаја тә"сири дә мәһз бунунла сых сурәтдә бағлыдыр.

Дин вә сијасәт ичтимаи шүурун ән мүрәккәб формасы кими инсанларын сијаси бахышлары вә дини тәсәввүрләри илә сых шәкилдә бағлы олмушдур. Динлә сијасәтин гаршылыглы әлагәсини ашкара чыхартмаг зәрури мәсәләләрдәндир. Динлә сијасәтин гаршылыглы әлагәси мүрәккәб олуб, диггәти чәлб едән проблемләрдәндир. Мә"лумдур ки, ислам дини синифли чәмијјәтләрдә бир чох сосиал сијаси, әхлаги функсијалары јеринә јетирир. Антогонист синифли чәмијјәтләрдә дин күтләләрә идеоложи вә сијаси тә"сир көстәрән бир силаһ кими чыхыш едир. Динин бе"зи идеологлары кечмишдә халг күтләләри әлејһинә баш верән һәрәкәтләрә дин намина бәраәт газандырмаға чалышырдылар.

Ватикан килсесинин нәздиндә динә инанмајанларын бөлмәси үзрә експертләрдән бири Чжулио Чжирарди јазмышдыр: "Тарихин кедишиндә баш верән бир чох әхлагсыз һәрәкәтләр виҹдан азадлығынын позулмасы, тә"гибләр, дини мүһарибәләр вә инсан гурбанларына дин намина бәраәт газандырылмышдыр. Һаким синифләрлә дин хадимләри арасында иттифагын јаранмасы, чәмијјәтдәки әдаләтсизлији ганунлашдырмыш вә онлары мүгәддәс етмишдир".

Синифләр вә сосиал групплар арасында кедән игтисади, идеоложи вә сијаси мүбаризәләр өз әксини дүнјакөрүшләрдә көстәрир. Мүтәрәгги синифләр тарихән никбин әһвал-руһијјәдә олурлар. Һәмин синифләр кәләҹәјә инамла бахыр, ичтимаи тәрәгги илә мајаланыр, чәмијјәтин инкишафына мүсбәт тә"сир көстәрир. Дин јалныз мүәјјән ичтимаи мүнасибәтләрин мәһсулу кими һәмишә сијасәтә, әхлага, фәлсәфәјә, һүгуга чох фәал тә"сир көстәрир. Динә гаршы мүбаризәни, дини доғуран мөвҹуд ичтимаи гурулуша гаршы мүбаризә илә әлагәләндирмәк лазымдыр.

Дин илә сијасәт һәмишә ачыг шәкилдә чыхыш етмир. Истисмарчы синифләр һәмишә өз синфи мәгсәдләрини һәјата кечирмәк үчүн диндән

истифадә етмиш вә онларын арасындакы һәр чүр әлагәни өрт-басдыр етмишләр.

Динлә сијасәтин гаршылыглы әлагәсиндә динин идеологларынын өзләринин дә марағы аз олмамышдыр. Беле бир шәраитдә дин сијасиләшир, сијасәт исә дини бајраг алтында ҝизләнир. Бир чох буржуа өлкәләриндә килсәнин дәвләтдән ајрылмасы нәтичәсиндә килсәнин сијаси тә"сир јазалмаға башламышдыр. Килсәнин дәвләтдән ајрылмасындан сонра килсә халгын әлејһинә чыхышлардан имтина едир. Бә"зи өлкәләр килсәнин вә јахуд мәсчидин дәвләтдән ајрылмасына бахмајараг мәсчид вә килсә бир чох идеоложи вә сијаси мәсәләләрдә диндән сијаси васитә кими истифадә едир.

Килсә вә мәсчид үстгурум үнсүрү кими чәмијјәтдә һәмишә мүәјјән тә"сир ҝөстәрир, ичтимаи груплар исә мәсчиддән вә килсәдән сијаси мүбаризәдә бир васитә кими истифадә едирләр.

Индики заманда дүнјада динин сијасиләшмәси илә әлагәдар олараг, һәмчинин динин сијасәтдән ајрылмасы тенденсијасы ашкар шәкилдә өзүнү бүрузә верир.

Мүасир дүнјада бир чох дини тәшкилатларын сијаси фәаллығы артыр, диҝәр тәрәфдән исә мүәјјән гүввәләр дин илә сијасәтин әлагәсини кәсмәјә вә дини сијасиләшдирмәјә хүсуси диггәт јетирирләр. Мүәјјән груп дин хадимләри динин реал вәзијјәтини гијмәтләндирәрәк ҝөстәрирләр ки, дини тәшкилатлар әмәли фәалијјәтләриндә сағ гүввәләри мүдафиә едир, бу да мүәјјән ичтимаи групларa зијан вурмагдан башга бир шеј дејилдир. Јери ҝәлмишкән ону да гејд етмәк лазымдыр ки, динин сијасәтсизләшдирилмәси ичтимаи групларын мәнафејини мүдафиә етмәкдән ирәли ҝәлир. Дини тәшкилатлар мүәјјән истигамәтләрдә фәалијјәт ҝөстәрирләр. Бунун да мәгсәди ондан ибарәтдир ки, диндарларын сосиал фәаллығына имкан верилмәсин.

Мә"лумдур ки, дин вә сијасәтин әлагәси сијаси идеолоҝијанын тә"сири алтында олан диндарларын шүуруна дини тәшкилатлар васитәсилә һәјата кечирилир. Синифли чәмијјәтләрдә диндән сијаси мәгсәд үчүн мүхтәлиф формаларда истифадә едилмиш вә һал-һазырда да истифадә едилир. Феодализм чәмијјәтиндә дин өзү сијаси идеолоҝија кими чыхыш едәрәк, ичтимаи шүурун диҝәр формаларына чох ҝүчлү тә"сир ҝөстәрмишдир. Јери ҝәлмишкән бир мәсәләни дә ҝөстәрмәк лазымдыр ки, мүасир шәраитдә дин чәмијјәтин мә"нәви һәјатына орта әсрләрдәки кими ҝүчлү тә"сир ҝөстәрә билмир. Мүасир дүнјада дин сијасәтә вә сијасәт исә өз нөвбәсиндә динә вә дини мүәссисәләрә тә"сир ҝөстәрир вә динин маһијјәтинин күтләләрә чатдырылмасына көмәк едир. Дүнјанын мүхтәлиф өлкәләриндә елә синифләр вардыр ки, онлар сијасәти дини өртүк әсасында һәјата кечирирләр.

Дин һансы јолларла сијасәтә тә"сир ҝөстәрир. Бу тә"сир чох мүрәккәб олуб, онун һәјата кечирилмәсиндә мүхтәлиф үсуллардан вә васитәләрдән истифадә олунур.

Мәшһур дин тәдгигатчысы Д.М.Уринович динин сијасәтә ҝөстәрдији үч башлыча васитәни гејд едир: «Биринчиси, дин әсасән диндар адамларын сијаси давранышына тә"сир ҝөстәрир. Икинчиси, дини тәшкилатларын тәблиғ етдикләри конкрет сосиал тә"лимләр васитәсилә. Үчүнчүсү, дин сијасәтә дини тәшкилатларын ҝүндәлик сијаси фәалијјәтинин нәтичәсиндә тә"сир ҝөстәрир.»[1]

Мүасир дөврдә һәмин амилләрин ичтимаи һәјатдакы ролундан асылы олараг онларын бә"зиләринин әһәмијјәти артыр, бә"зиләринин ки, исә азалыр. Бу һәр шејдән әввәл онда өзүнү ҝөстәрир ки, милјонларла диндар, дин хадимләри вә тәшкилатларынын һеч дә сосиал-сијаси мәсәләләрин һамысы барәдә ҝөстәришини гәбул етмир.

- - - - - - - - - - - - - -

1. Д.М.Угринович. Философские проблемы критики религии. М.,1965. с. 326

Буна көрә дини тәшкилатлар долајы јолларла мүхтәлиф дини-думијави /клерикал/ тәшкилатлар васитәсилә тә"сир көстәрмәјә чалышыр.

Дини тәшкилатлар өз дини вә сосиал-сијаси консепсијаларыны тәблиғ етмәк үчүн сәрәнчамында чохлу малдә имканлары вардыр.

Динин сијасәтә тә"сир көстәрмәси һаггында ирәли сүрүлән һәмин фикирлә разылашмаг лазымдыр. Тарихи фактлардан ајдын олур ки, динин зәһмәткешләрин сијаси давранышына тә"сири нисбәтән зәифләмишдир.

Килсә вә мәсчидин күтләләрә тә"сир көстәрмәсиндә дини тәшкилатын, һәр шејдән әввәл дин хадимләри вә руһанилерин ролуну хүсуси гејд етмәк лазымдыр.

Дин һансы чәмијјәтләрдә олмасындан асылы олмајараг мүәјјән сијаси вәзифә јеринә јетирир. Јери кәлмишкән спесифик бир чәһәти дә гејд етмәк лазымдыр ки, бә"зи демократик өлкәләрдә дин дөвләтдән ајрылдығы үчүн, дини тәшкилатлар диндән сијаси мәгсәд үчүн истифадә етмир. Башга сөзлә десәк бурада динин сијасәтә, сијасәтин динә тә"сири үчүн шәраит мәһв едилмишдир.

Христианлығын вә исламын рәсми дөвләт дини олдуғу өлкәләрдә сағ групларын идеолокијасы кими чыхыш едән сијаси клерикализм өзүнү кениш саһәдә көстәрир. Сијаси клерикализмин мәгсәди дини сијасәтә табе етмәк, күтләләри игтисади вә сијаси асылылгда сахламаг, дини идеја вә нәсиһәтләрдән истифадә етмәкдир. Динин һаким идеолокија олдуғу өлкәләрдә дини тәшкилатлар чалышыр ки, дини сијасиләшдирсинләр. Мүасир шәраитдә дини тәшкилатлары әввәлки дөврләрдән фәргләндирән ән мүһүм чәһәтләрдән бири онун сосиал мәсәләләрә даһа чох диггәт јетирмәсидир. Дини тәшкилатларын ашағыдакы мүсбәт ролуну гејд едә биләрик. Дини тәшкилатлар шәхсијјәтин ләјагәтини вә ... әмәјини мүдафиә едир, ичтимаи тәрәггини вә үмуми рифаһи гәбул едир, һәмкарлар тәшкилатларынын һүгугуну гәбул едир вә сосиал тәрәггијә көмәк көстәрир. Дин вә дини

тәшкилатлар өз фәалијјәтләриндә мүһарибә, сүлһ, ингилаб, бир өлкәнин башга өлкәнин дахили ишләринә гарышмасы һалларына да өз мүнасибәтләрини билдирирләр.

Дини тәшкилатлар сосиал консепсијалара дини консепсијаларын ајрылмаз тәркиб һиссәси кими бахырлар.

Дини тәшкилатларын мүстәгил игтисади докториналары вә сосиолокијасы јохдур.

Диндән һәрби вә етник мүнагишәләри арадан галдырмаг үчүн дә истифадә едилир. Үјдурулмуш Дағлыг Гарабағ проблемини динч вә сүлһ јолу илә һәлл етмәк үчүн ермәни килсәси илә Загафгазија мүсәлманлары руһани идарәсинин тәшәббүсү илә мүәјјән көрүшләр кечирилмишдир. Проблемлә бағлы тәшәббүсләрә вә чәһдләрә бахмајараг һәр ики динин нүмајәндәләри разылығa кәлә билмәмишләр. Чүнки ермәни дашнак партијасы килсә васитәсилә проблемин сүлһ јолу илә һәлл едилмәсинә имкан вермәмишдир. Ермәни ишғалчы ордусу Азәрбајчанын јени-јени торпагларыны ишғал етмиш, динч әһалинин ганы төкүлмүш, евләр дағылмыш, гадынлар, ушаглар вә гочалар гәтлә јетирилмиш, һәмин ишғал едилмиш рајонларын әһалиси гачгын вәзијјәтинә дүшмүшдүр. Ермәни дашнаклары бу мүһарибәни христиан ислам дини арасында кедән бир мүһарибә кими тәблиғ едирләр. Онлар харичдән Гарабаға дөјүшә әскәр кәтирәркән онлара мүсәлман-христиан идејасыны тәлгин едирләр. Диндән сијаси проблемләри һәлл етмәк үчүн истифадә олунмушдур. Онлардан бә"зиләри мүсбәт нәтичә вермиш, бә"зиләри исә һеч бир нәтичә вермәмишдир. Мәсәлән, 1992-чи илдә Хочалы фачиәси илә бағлы олараг кечмиш президент А.Мүталлибовун könüллү олараг вәзифәдән әл чәкмәсиндә Шејхүлислам А.Пашазадәнин мүсбәт ролу олмушдур. Шејхүлисламын мәсләһәти илә А.Мүтәллибов көнүллү олараг президентликдән әл чәкмиш, вәтәндаш мүһарибәси баш вермәмишдир.

1993-чү ил 4 октјабр Москвада баш верән һадисәләр

заманы Рус Православ килсесинин башчысы II Алексеј тәрәфиндән мунагишәсинин динч јолла һәлл едилмәсинә гошулмасы исә һеч бир нәтиҹә вермәмишдир. Октјабр ајынын 4-дә гырғын баш вермиш,чохлу адам өлмүш вә јараланмышдыр. Көрүндүјү кими, бурада дин сијаси проблемин һәллиндә мүсбәт рол ојнамамышдыр. Башга сөзлә десәк дин сијаси мәсәләләрин һәллиндә мүвәффәгијјәт газана билмәмишдир

Ислам дининин өјрәнилмәсинә даир.

Кечмиш ССРИ-дә совет исламшүнаслары тәрәфиндән ислам дининин мәншәји, тарихи тәкамүлү, мәнбәләри вә идеолокијасынын тәдгигинә вә өјрәнилмәсинә даир гијмәтли елми- тәдгигат әсәрләри, диссертасијалар, монографијалар һәср едилмишдир.

Бурада биринҹи нөвбәдә илк исламын сосиал, синфи вә сијаси характери, һәмчинин бунунла бағлы мәсәләләр - Гуранын јаранма тарихи, идеолокијасы, тәртиби, редаксијасы, сурәләрин хронолокијасы,дини ајин вә мәрасимләр кими чохсаһәли проблемләр дахилдир.

Бүтөвлүкдә көтүрдүкдә ајдын олур ки, ислам дининин кенезиси истәнилән сәвијјәдә там вә һәртәрәфли өјрәнилмәмиш, бә"зи проблемләрин тәдгигиндә тәдгигатчылар арасында һәләлик ваһид фикир бирлији јохдур.

Јери кәлмишкән оху гејд едәк ки, модернистләр тәрәфиндән илк ислам идеализә олунур, онун јаранмасы вә тәкамүлү просеси биртәрәфли изаһ едилир

Мәһз бу нөгтеји-нәзәрдән илк исламын кенезиси проблеминин тәдгиги мүасир дөврдә хүсуси актуаллыг кәсб едир.

Исламын мәншәјини дүзкүн вә олдуғу кими арашдырмаг үчүн инди реал имкан јаранмышдыр. Гәрбин буржуа исламшүнаслары тәрәфиндән XIX әсрин ахырларында вә XX әсрин әввәлләриндә илк исламын мәншәји вә характери һаггында апарылан тәдгигатлар биртәрәфли олмуш вә методоложи ҹәһәтдән исә идеалист мәзмун дашымышдыр. Белә бир факт да мә"лумдур ки, дүнја динләриндән сонунҹусу олан ислам дининә мараг даһа чох олмушдур.

Ислам дининин мәншәји вә онун тарихи илә бағлы олараг исламшүнаслар тәрәфиндән мүхтәлиф нәзәријјәләр ирәли сүрүлмүшдүр. Бүтүн Гәрб нәзәријјәчиләри исламын мәншәјинә идеализм нөгтеји-нәзәрдән јанашмышлар. Һәмин исламшүнаслардан А. Шпренкерин "психоложи

нәзәријјәси", Ј.Велһаузенин вә А.Ламенсин "тиҹарәт нәзәријјәси", Г.Гриммејин "демократик нәзәријјәси", Л.Каетанинин "кечирилик нәзәријјәси"ни көстәрә биләрик. Мәшһур маҹар исламшүнасы, "исламын шејхи" адланан И.Голдсијер исә исламын мејдана кәлмәсини Мәһәммәд пејғәмбәрин фәалијјәти илә изаһ етмәјә ҹәһд етмишдир.

Авропа тәдгигатчылары тәрәфиндән илк исламда "демократик" вә јахуд "сосиалист" мејлләри, Мәһәммәд пејғәмбәрин, хәлифәләрин вә башга дин хадимләринин идеализә олунмасы фикирләри ирәли сүрүлмүшдүр. Һәмин идеалист нәзәријјәләр ингилаба гәдәр ки, бүтүн рус исламшүнасларына, о ҹүмләдән идеалист философ В.В.Соловјова, исламшүнас Н.С.Торнауја вә башгаларынын консепсијаларына да аиддир.[I]

Санкт-Петербургдакы шәргшүнасларын "Академик мәктәби", Москвада Лазарјев адына Институтун Шәрг дилләри, Газан Руһани Академијасынын Миссионерләр мәктәби вә башгалары ислам проблеминин нәзәри әсаслары илә мәшғул олмамышлар. Бүтүн бу консепсијалар Гәрб исламшүнасларынын тә"сири алтында олмушдур.[2]

- - - - - - - - - - - - - - -

I. В.В.Соловьев. Магомет, его пути и религиозное учение. СПб, 1896.
Н.С.Торнау. Мусульманское право. Выпуск I. О праве наследства СПБ., 1886. с. 14

2. Бах: А.Е.Шмидт. Очерки истории ислама, как религия, "Мир ислама" т.I., 1912, сәһ. 32-44. А.Е. Крымский. История арабов и арабской литературы светской и духовной. /Коран, Фикх, Сунны и пр. /ч.III.М., 1911-12.
Н.П.Остроумов. Аравия и Коран /Происхождения и характер ислама/, Казань. 1898; Г.С.Саблуков. Сведения о Коране законоположительной книги мохамеданского вероучения. Казань, 1884. вә б.

Кечмиш ССРИ-дә исламын мәншәји, маһијјәти, Гуранын мәзмуну вә идеолокијасы һаггында 20-30-ҹу илләрдә чохлу елми-тәдгигат характерли әсәрләр мејдана кәлмишдир. Бу әсәрләр һаггында әтрафлы данышмаға, онлары тәһлил етмәјә еһтијаҹ јохдур. Чүнки һәмин әсәрләрдә ислам проблеми ән"әнәви олараг биртәрәфли тәһлил олунур. Ону гејд етмәк лазымдыр ки, "демократик", јахуд "сосиалист" характери һаггында тәсәввүрләрин формалашмасына XIX әсрин башланғыҹында ислам идеолокијасынын тә"сири олмушдур. Онлар исә исламы, Мәһәммәд пејғәмбәри вә илк ислам хадимләрини идеализә етмишләр.[I]

Совет исламшүнаслығында бу проблемлә бағлы олараг М.А.Рејснерин, И.А.Томаранын, С.А.Толстовун, Н.А. Рожковун мә"лум нәзәријјәләри вә бахышлары вардыр.[2]

Совет исламшүнаслары тәрәфиндән апарылан тәдгигатларда исламын бә"зи мәсәләләри марксизм-ленинизм нәзәријјәси бахымындан ишыгландырылмышдыр. Исламын сосиал, синфи вә сијаси характеринә кәлдикдә исә бу саһәдә һәлә дә исламшүнаслар арасында мүхтәлиф бахышлар мөвҹуддур.

- - - - - - - - - - - - - - -

I. Бах: Мухаммед-паша аль- Махзуми. Хатират Джамаль ад-дин аль-Афгани. Бейрут, 1931, с.190-191; Ахмад Амин, Зуам аль-ислах филь-ль-аср аль-Хадись. Каир, 1948 с.59-120, 280-327. Осман Амин. Раид аль-фикр, аль-Мисри аль имам Мухаммад Абдо-Каир, 1955, часть 3 вә с.

2. Бах: М.А.Рейснер. Коран и его социальная идеология, "Красная новь". кн. VIII-IX, М., 1926. Онун "Идеология Востока", М.1927, А.Томара Присхождения ислама и его классовое основание. "Атеист", М.1930, № 58; С.П.Толстов. Очерки первоначального ислама. "Советская этнография" № 2, М.1930: Е.А.Беляев. Происхождение ислама /хрестоматия/ М-Л., 1931, сәһ.34-51, 62-69, 121-127, 132-135. Онун Арабы, ислам и арабский халифат в ранее средневековье. М., 1965, сәһ. 88-95. Н.А.Смирнов. Очерки изучения ислама в СССР. М., 1954. сәһ. 180-201 вә с.

Биринчи бахышын тәрәфдарлары белә бир фикир ирәли сүрүрләр ки, исламын мејдана кәлдији дөврдә Әрәбистан јарымадасында јашајан халгларын ичтимаи, игтисади вә сијаси инкишаф сәвијјәси мүхтәлиф олмуш, Чәнуби Јәмән вә она битишик рајонларда гулдарлыг гурулушу артыг инкишаф етмишдир.

Икинчи груп тәдгигатчыларын фикринә көрә Әрәбистан јарымадасында "гулдарлыг гурулушунда гулдарлыг истеһсал үсулу мин илә јахын мөвчуд олмуш, артыг YII әсрин башланғычында исә зәифләмәјә башламышдыр.[I]

Исламын јарандығы дөврдә Әрәбистан јарымадасынын инкишаф етмиш Һичаз вилајәтиндә вә јарымаданын мәркәзи рајонларында гәбилә мүнасибәтләри дағылыр вә бунун әсасында синифли чәмијјәтин јаранмасы просеси баш верирди.

Бу заман конкрет олараг һансы чәмијјәт јаранырды вә ислам идеолокијасы кимин мәнафејини әкс етдирирди? Суалы инди дә мүбаһисәли олараг галыр. Һәмин фикрә мүнасибәтдә мүасир дөврдә тәдгигатчылар ики група бөлүнүр.

Биринчи групун тәрәфдарлары билдирирләр ки, YI–YП әсрләрдә Әрәбистанда патриархал-гәбилә мүнасибәтләринин дағылмасы нәтичәсиндә феодализм мејдана кәлмишдир. Һәмчинин илк ислам идеолокијасы да феодалларын мәнафејини мүдафиә етмишдир. Һәмин идејаны илк дәфә Н.А.Рожков ирәли сүрмүш, башга тәдгигатчылар исә ону мүдафиә етмишдир.[2]

- - - - - - - - - - - - -

I. А.Г.Лундин. Южная Аравия в YI века. "Палестинский сборник", выпуск 8., /71/ М–Л, 1961, сәһ. 133.

2. Н.А.Рожков. Русская история в сравнительно-историческом освещении. Т.I. Петербург, 1919, И.П.Филипов. Ислам в свете исторического материализма. Ростов на Дону–Краснодар 1926.

30-чу иллэрдән башлајараг Н.А.Смирнов, Н.А.Рожков тәрәфиндән ирәли сүрүлмүш нәзәријјәләрин гәти тәрәфдарлары олмуш вә илк дәфә олараг илкин феодализмә даир мүәјјән дәгигләшмәләр апармышдыр.[I]

Сон заманлар илк мәнбәләрә әсасланараг мараглы тәдгигат апаран шәргшүнас Л.И.Надирадзе олмушдур. Онун тәрәфиндән апарылан тәдгигатларда исламын тарихинә вә онун мејдана кәлдији заман Әрәбистанда гулдарлыг мүнасибәтләринин олмасына даир мүсбәт фикирләр ирәли сүрүлмүшдүр.[2]

Икинчи групун тәрәфдарлары белә һесаб едирләр ки, Һичазда вә Әрәбистанын мәркәзи рајонларында гәбилә-тајфа мүнасибәтләринин дағылмасы нәтичәсиндә гулдарлыг чәмијјәтинин илк рүшејмләри мејдана кәлир. Анчаг ону да гејд етмәк лазымдыр ки, бурада гулдарлыг мүнасибәтләри үстүнлүк газана билмирди. Чүнки әрәбләрин истила етдији гәдим әразиләрдә феодал мүнасибәтләри инкишаф етмишди, бу да һәмин јерләрдә инкишаф просесини ләнкидирди.

Ону да гејд етмәк лазымдыр ки, гыса бир мүддәтдә әрәб хилафәти феодал дөвләтинә чеврилмишдир. Һәмин идеја 30-чу илләрин башланғычында биринчи дәфә мәшһур совет шәргшүнасы С.П.Толстов тәрәфиндән ирәли сүрүлмүшдүр.[3]

Көркәмли совет шәргшүнаслары вә исламшүнаслары А.Ј.Јакубовски И.П.Петрушевски, Е.А.Белјајев и к. мәнбәләр әсасында С.П.Толстовун нәзәријјәсини мүдафиә етмишләр.[4]

- - - - - - - - - - - - - - - - - - - -

I. Н.А.Смирнов. Очерки изучения ислама в СССР. М, 1954 сәһ. 191–196. Онун Ислам и основн его учени. В книге "Общество и религия", М.1967 с.207–228.

2. Л.И.Надирадзе. К вопросу о рабстве в Аравии в YП веке–сб. "Вопросы истории и литературы стран Зарубежного Востока", М.1960, с.136–150.

3. Бах: С.П.Толстов. Очерки первоначального ислама. "Советская этнография" 1930, № 2, онун "Генезис феодализма в кочевых скотоводческих обществах" – "Известия ГАИМК", вып.103, 1934, онун По следам древнехорезмской цивилизации. М.–Л, 1948, с.318–320
А.Ю.Якубовский. Ирак на грани YШ–IX вв. "Труды первой сессии арабистов" М–Л. 1937
И.П.Петрушевский. Ислам в Иране в YП–XY веках Л. 1966. А.Беляев Арабы, ислам и арабский халифат в раннее средневековье. Гл.II–Ш, М. 1965.

4. Бах: Всемирная история, т.Ш.М.1957, ч.YП /авторы главы Е.А.Беляев и А.Ю. Якубовский/.

Исламын мәншәји проблеми индики шәритдә өз конкрет вә һәртәрәфли тәһлилини тапмамышдыр. Ону гејд етмәк зәруридир ки, "Үмумдүнја тарихи" адлы әсәр дә исламын мәншәји проблеми үмумиләшдирилмиш шәкилдә әкс олунмушдур.

И.П.Петрушевски белә бир фикир ирәли сүрүр ки, ислама гәдәр Әрәбистанын мүрәккәб ичтимаи гурулушу һәлә кифајәт гәдәр тәдгиг олунмамышдыр. Мәһз буна көрә дә көстәрилмиш һәр ики бахыш һипотеза олараг галыр, проблемин гәт"и шәкилдә һәлл олунмасы кәләчәјә аиддир.[I]

Бунунла бәрабәр Ј.А.Белјајевин исламын гулдарлыг характери һаггындакы консепсијасы узун мүддәт давам едән тәдгигатын нәтичәси кими даһа мүкәммәл һесаб олунмалыдыр.[2]

Биз дә проф. Ј.А.Белјајевин фикринә тәрәфдар чыхыр вә һәмин идејаны мүдафиә едирик. Чүнки бу фикир даһа ағлабатандыр.

Исламын сосиал-сијаси ролунун өјрәнилмәсиндә ики мүһүм мәсәләјә диггәт јетирилмәси вачибдир. Биринчиси, исламын јаранма тарихи дүзкүн дөврләшмәси, һәмчинин "илк ислам", "еркән ислам", "феодал ислам" терминләринин дәгигләшдирилмәси вә онун мүәјјән хронолоки чәрчивә дахилиндә ишләнмәсини дүзкүн мүәјјәнләшдирмәк зәруридир.

Икинчиси, Гуранын сурә вә ајинләринин тәһлили әсасында онун идеолокијасынын сосиал-сијаси маһијјәтини мүәјјән етмәк лазымдыр.

Исламын мәншәји вә тарихинә аид исламшүнас, әрәбшүнас тәдгигатчы алим Гасым Кәримовун фикирләрини хүсуси гејд етмәк лазымдыр.

- - - - - - - - - - - - - - - -

I. И.П.Петрушевский. Ислам в Иране в УП–ХУ веках. Ленинград,1966,с.7

2. Е.А.Беляев. Образование арабского государства и возникновение ислама,"Доклады Сов.делегации на XXШ международном конгрессе востоковедов", секция исламоведения.М.1954,онун Арабы,ислам и арабский халифат, в ранее средневековье.гл.П-Ш-IУ, М.1965.

Г.Кәримов јазыр: "Исламын тәшәккүл тапдығы дөврдә Әрәбистанда һансы сосиал-игтисади мүнасибәтләрин һөкм сүрдүјү мәсәләси /истәр Совет, истәрсә дә харичи шәргшүнаслыгда/ индијәдәк мүбаһисәли галыр. Бизим тарих әдәбијјатымызда исламын мәншәји барәсиндә бир нечә нәзәријјә вардыр. Онлардан биринчиси тичарәт-капитализм нәзәријјәсидир. Бу консепсијанын нүмајәндәләри М.Н.Покровски, М.Рејснер вә башгалары белә һесаб едирләр ки, исламын еркән дөврләриндә тачир зүмрәсинин идеолокијасы үстүнлүк тәшкил етмишдир. Бу нәзәријјәнин јаранмасына сәбәб одур ки, ислам Мәккәдә мејдана кәлмишдир. Орада исә тичарәт чох инкишаф етмишдир. Мәһәммәд пејғәмбәр өз өмрүнүн Мәккә дөврүндә тичарәт мәсәләләри илә мәшғул олмуш кәләчәк арвады, варлы бир тачирин дул гадыны Хәдичәнин тичарәт карванларыны мүшајәт етмишдир."[I]

Мәшһур тарихчиләр Ј.А.Белјаев, Л.И. Надирадзе вә башгалары УП әсрдә Әрәбистанда гулдарлыг гурулушунун тәшәккүл тапмасы консепсијасынын тәрәфдарыдырлар: Н.В.Пигулевскаја, Л.Р.Полонская,Н.А.Смирнов, Л.И.Климович илкин исламы еркән феодал чәмијјәтинин идеолокијасы һесаб едирләр.

А.Ј.Јакобовски, И.П.Петрушевски "феодал нәзәријјәси" тәрәфдарларынын фикринә шәрик чыхмырлар. Һәмин тарихчиләри вә шәргшүнаслары "гулдарлыг" нәзәријјәсинин гаты тәрәфдары да һесаб етмәк олмаз. Г.Кәримов сөзүнә давам едәрәк јазыр: "Бизим фикримиз будур ки,исламын мејдана кәлдији дөврдә Әрәбистанда ичма гурулушу дағылмагда иди, гулдарлыг гурулушу исә һәлә һаким мөвге тутмамышды, һалбуки әрәбләр Мисири, Суријаны, Месопотамијаны, Ирагы истила етдикләри вә орада исламы јајдыглары дөврдә бу әразиләрдә инкишаф етмиш феодал гурулушу

- - - - - - - - - - - - -

I. Г.Кәримов. Шәриәт вә онун сосиал маһијјәти, Бакы 1987, сәһ.7.

мөвчуд иди. Исламын сосиал-игтисади, ичтимаи-сијаси, һүгуги вә әхлаги-етик нормалары тәнзимләјән биткин бир систем кими формалашмасы феодал мүнасибәтләринин һөкмранлығы шәраитиндә баш вермиш вә билавасите бу һөкмранлығы әкс етдирмишдир. Лакин бу феодал гурулушу дахилиндә гулдарлыг укладынын вә ичма-тајфа мүнасибәтләринин галыгларынын узун мүддәт сахланмасыны истисна етмир." [I]

Демәли, ислам дини бир идеолоҝија кими гулдарлыг вә феодализм мүнасибәтләри зәмининдә мејдана ҝәлмишдир. Сон заманлар исламын идеолоҝлары исламы модернистләшдирмәјә хүсуси чәһд ҝөстәрирләр. Мүсәлман идеологларынын мүасир исламын әһкамларыны, сосиал доктриналарыны, һүгуг гајдаларыны мә"нәви-әхлаг нормаларыны модернистләшдирмәсинин ҝүчләндијин өзүнү бүрузә верир.

Мүасир мүсәлман илаһијјатчылары Мәһәммәд пејғәмбәрин дөврүндәки Мәдинә мүсәлман ичмасыны /умма/, сонралар исә хәлифәләрин дөврүнү „демократик", һәтта „сосиалист" чәмијјәти кими идеализә едирләр.

Зәрури бир мәсәләни гејд едәк ки, бизим өлкәмиздә олан исламшүнаслыг әдәбијјатында исламын илк дөврләри вә Әрәбистан јарымадасында орта әсрләрдә ичтимаи-игтисади мүнасибәтләрин бир-биринә хроноложи ардычыллыгла әвәз етмәсинә даир кифајәт гәдәр әдәбијјат јохдур. Н.В.Пигулевскаја вә онун шаҝирдләри бу саһәдә мүәјјән ишләр ҝөрмүшләр, анчаг бу ҝөрүлән ишләр әрәб тарихинин исламын јаранмасына гәдәр олан дөврүнү әһатә едир.[2]

Ислам тарихинин биринчи илк дөврүнүн билавасите өјрәнилмәси Е.А.Белјајевин ады илә сых шәкилдә бағлыдыр. Илк исламын сосиал, синфи характери проблеминин өјрәнилмәси онун тәрәфиндән ирәли сүрүлмүшдүр.

- - - - - - - - - - - - - -

I. Г.Керимов. Көстәрилән әсәри. сәһ.7

2. Н.В.Пигулевская. Арабы у границ Византии и Ирана в IY-YI вв. М.-Л. 1964, сәһ. 5

Белә бир факт да шүбһәсиздир ки, исламын биринчи әср тарихинин инкишафы Әрәбистанда әһәмијјәтли дәрәчәдә өзүнү ҝөстәрирди. Академик В.В.Бартолд чох дүзҝүн олараг ҝөстәрмишдир ки, христианлыг Исадан башлајараг Бөјүк Константинә гәдәр, буддизм исә Шакјамунидән Ашокаја гәдәр кечирдији инкишаф просесини ислам онун әсасыны гојанын /јә"ни Мәһәммәд пејғәмбәрин-М.Е./ дөврүндә кечирмишдир.[I]

Тарихи мәнбәләрдән, мәхәзләрдән, әрәб тарихиндән вә әдәбијјатындан ҝөрүндүјү кими исламын орта әсрләрдә ашағыдакы инкишаф мәрһәләләри олмушдур.

I. Мәһәммәд пејғәмбәрин Мәккәдәки тәблиғаты-609/10-622-чи илләр.
2. Мәһәммәд пејғәмбәрин дөврүндәки Мәдинә ичмалары- 622-32-чи илләр
3. Хәлифәләрин һакимијјәти- 632-661-чи илләр.
4. Әмәвиләрин Дәмәшгдәки һакимијјәти- 660-750-чи илләр.
5. Бағдад хәлифәси- 750-1256-чы илләр.

Бизим фикримизчә "Илк ислам" термини YП-IX әсрләр дахил олмагла инкишаф етмиш феодализмдән фәргләнир. Бир чох тәдгигатчылар тәрәфиндән гәбул едилән инкишаф етмиш феодализм идејасы X-XI әсрләрә ујғун ҝәлир. Мәһз XП әсрдән башлајараг исламын феодал синфинин рәсми идеолоҝијасы кими формалашмасы просеси баша чатмыр. XП әсрдән башлајараг феодал мүнасибәтиндә өзүнү ҝөстәрән дурғунлуг ислам дининдә дә мүшаһидә олунур. Һәмин дурғунлуғун сәбәбләрини араштырмаг исә ҝәләчәк тәдгигатчыларын ишидир.

- - - - - - - - - - - - -

I. В.В. Бартольд. Ислам. Сочинения. том YI, Москва, 1966, сәһ.81.

ӘДӘБИЈЈАТ СИЈАНЫСЫ

I. Цветков П. Джихад в Коране и в жизни, С-Петербург. I9I2
2. Елм вә һәјат журналы. Бакы, 1982, № 6
3. Пальванова Б.П. Эмансипация мусульманки. Москва, "Наука", I982.
4. Енкелс Ф. Аиланин, хүсуси мүлкијјәтин вә дөвләтин мәншәји. Б.I97I
5. Березин И. "Мусульманская религия в отношении к образованности". Отечественные записки, С-Петербург, I865.
6. Мусульмане Советского Востока, Ташкент, I976, № I
7. Атеизм мәсәләләри. Мәчмуә. Бакы,. "Елм" нәшријјаты, I980
8. Материалы по мусульманству выпуск.Y.. Ташкент, I899.
9. Религия и общественная мысль стран Востока. М."Наука", I974
I0. Угринович Д.М. Философские проблемы критики религии. Москва, I965
II. Соловьев В.В. Магомет, его пути и религиозное учение. СПБ. I886
I2. Рейснер М.А. Коран и его социальная идеология. "Красная нов", кн YШ-IX, М. I926.
I3. Лундин А.Г. Южная Аравия в YI веке. Палестинский сборник", вып.8, /7I/ М-Л. I96I, сәh. I33.
I4. Рожков. Н. Русская история в сравнительно-историческом освещении. т.I, Петербург. I9I9.
I5. Смирнов Н.А. Очерки изучения ислама в СССР, М. I954.
I6. Вопросы истории и литературы стран Зарубежного Востока, М. I960
I7. Советская этнография. № 2, I930
I8. Всемирная история, том 3, М.I957.
I9. Петрушевский И.П. Ислам в Иране в ХП-XY веках. Л. I966.
20. Беляев Е.А. Арабы, ислам и арабский халифат в ранее средневековье, М. I965.
2I. Керимов Г. Шариат вә онун сосиал маһијјәти, Бакы, I987.
22. Пигулевская Н.В. Арабы у границ Византии и Ирана в IY-YI вв. М-Л. I964.
23. Бартольд В.В. Сочинения, том YI, М. I966.

М Ү Н Д Ә Р Ә Ч А Т

I. Ислам вә әхлаг ____________ 2-I8
2. Дин вә сијасәтин гаршылыглы әлагәси. __ I8-24
3. Ислам дининин өјрәнилмәсинә даир. _ _ 25-35

Чапа имзаланмыш 15.10 1994-чү ил.
Кағыз форматы 60×84 1/16. Чап вәрәги 2.
Сифариш 624. Сајы 50. Гијмәти 200 ман.

Н. Туси адына АДПУ-нун мәтбәәси.
Бакы, У. Һачыбәјов күчәси, 34.

200 ман.

1994
613

676